

Те, що українська освітня система протягом багатьох років взагалі толерувала такий розсадник підривної думки, є одним із нечисленних свідчень на її користь. Але на початку 2010 року – буквально через тижень після 50-ліття Івашини й наукової конференції, якою відзначили ювілей викладача його учні, – ця ніша виявилася вельми проблематичною для сучасного університету, що переживає докорінну зміну способу свого функціонування. Йдеться про реформу навчальної системи, спричинену Болонським процесом, котрий виконує непрадавну функцію легітимації сумнівних нововведень, не постульованих у жодному з його офіційних документів. Це звучить як парадокс, але саме в рамках розгляду «питання про підвищення якості освіти на магістерських програмах НаУКМА» в лютому 2010 року було ухвалено відмовити Олександрові Івашині та ще кільком старшим викладачам у праві викладати на магістерських програмах. Це рішення викликало потужну хвилю університетського протесту, солідаризації та самоорганізації. Саме в цей момент багатьом стало зрозуміло, що університет, до якого вони звикли ходити, непомітно для повсякденного погляду перестав бути осередком критичної думки, остаточно підкорившись логіці автоматизованого конвеєра для виробництва робочої сили. Ще більше питань викликали формальні пояснення відсторонення Івашини, адже протягом п'ятнадцяти років жодні державні вимоги щодо наявності в магістерських викладачів наукового ступеня, на які посилалась адміністрація, не заважали Івашині, як винятковому фахівцеві, викладати на магістеріюмі. Натомість важко було не звернути увагу на дивну одночасність усунення Івашини з широкою дискусією в університеті, спрямованою на мінімізацію негативних наслідків численних освітніх новацій (кредитно-модульної системи, переходу від триместрів на семестри тощо), за дивним збігом обставин, упроваджуваних одночасно з імплементацією Болонського процесу. Звісно, наявність прямого зв'язку між критичним виступом Івашини (одного з нечисленних представників викладацького складу на цій дискусії) та його усуненням довести неможливо (так само, зрештою, як і відсутність такого зв'язку)². Однак цей випадок став точкою, в якій зішлись найрізноманітніші конфліктні поля сучасного університету. Найважливішими з цих полів видаються позитивістська, «болонська» версія гуманітарної науки та паралогічна, авторефлексивна гуманітарія, що опирається математичному підрахункуві, бюрократичному вимірюванню та безпосередньому впровадженню власних результатів у виробництво. Послідовним утіленням другого з названих підходів є, зокрема, навчальний посібник «Загальна теорія культури» Олександра Івашини.

Відверто кажучи, ніколи ще під грифом Міносвіти не виходило такого чудернацького підручника. Фразу «рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів» у цьому випадку треба сприймати не як просту формальність, а як свідчення міри інтелектуальної

свободи, якою тішилося гуманітарне середовище Могиланки за тих часів, коли Вчена рада НаУКМА затвердила цей посібник (це сталося 2007 року). «Загальна теорія культури» відпочатку протиставляє себе панівній традиції наукового письма, притаманного жанрові навчального посібника. Замість наукоподібного викладу з позиції «суб'єкта, що має знати», з відтворенням суми загальноприйнятого знання (почерпнутого зазвичай із раніших аналогічних посібників), автор книжки, по-перше, відмовляється від імперативу індивідуального авторства («подані лекції належать радше до культури “готового слова”, це композиції “готових слів”» [3]), по-друге, від початку зосереджується на маргіналіях кожної з наведених тем, наводючи «ті розмірковування, які вважаємо цінними і цікавими, але які з різних причин не отримали, на нашу думку, належної уваги академічної спільноти» [11–12]. Якщо ж звернути увагу на те, що й самі теми, обрані для «Загальної теорії культури», належать до маргіналії вітчизняної гуманітарії (серед іншого, «Топос дослідника (стосовно/в теорії культури)», «Територія/топологія культури», «Естетичне несвідоме», «Повсякденне», «Афект», «Егос», «Форми виключення в культурі»), легко отримати бюрократичний скандал. Утім, за Івашиною, в ідеалі теорія якраз і має бути «інтелектуальним скандалом, яким була, скажімо, за її виникнення “філософія” Сократа та Платона, має примушувати чи навіть гвалтувати до думки» [7]. Якщо ж абстрагуватися від контексту, в якому з'явилася праця Івашини, можна сконстатувати, що академічна інституція, яка дозволила її вихід, виступила втіленням описаної у книжці «парадоксальної ідіосинкразії» капіталістичного суспільства, яке «відтворює знову і знову єдину ідеологію – ідеологію супротиву собі» [8].

Зрештою, особливий статус культурології як питомо опозиційної, альтернативної до панівного дискурсивного ладу науки забезпечується самим її походженням із середовища радянських «творчих гуманітарів», яких не влаштував стан офіційної гуманітарії [10]. Цей «золотий вік» культурології (яка на той час могла й не мати такого означення) скінчився разом із режимом, що породжував шалений інтелектуальний спротив собі. Інституціалізація нової науки розпочалася саме тоді, коли перестав існувати визначальний для неї елемент, якому можна було опиратися й у такий спосіб кшталтувати свою ідентичність. Ринок, що замінив ідеологію на посту «великого нарativity» сучасності, прикриваючись теорією «кінця метанаративів», протягом довгого часу не міг виконувати функцію консолідації своїх опонентів – перш за все тому, що більшість із них перебували на межі виживання.

Два десятиліття відсутності артикульованого «ворога» (у тому значенні цього слова, яке надав йому Карл Шміт: ворог як символічна фігура, необхідна для виникнення політичної ідентичності) перетворили культурологію з опозиційної дисципліни на своєрідний міждисциплінарний курорт, де опинялися гуманітарі з надзвичайно різномірними (й незрівняними) профілями та мотиваціями. Івашина описує цей про-

цес у такий спосіб: «Масовий похід у культурологію колишніх академічних “політруків” мав наслідком перетворення цієї дисципліни навіть не у прикладне смакознавство, а радше в поверхневе, тривіальне культурологічне» [10]. Важко було би передбачити траєкторію розвитку цієї екзотичної дисципліни, якби розуміння культурології як гуманітарної «внутрішньої опозиції» не дістало потужного стимулу для розвитку. Цим стимулом виявилася цілком реальна можливість несподіваного союзу між, з одного боку, позитивістською гуманітарією, зорієнтованою на вишкіл вузькокваліфікованих «експертів», і, з другого – новим поколінням академічної бюрократії, яка під егідою Болонського процесу дістала можливість підпорядкувати власним вимірювальним механізмам рештки університетських свобод, що знайшли прихисток у рятівних нішах, не контрольованих попередньою бюрократичною моделлю.

Протягом певного часу Болонський процес сприймався в Україні як даність, якщо не як подарунок долі. Обіцяна можливість взаємного визнання наукових ступенів навчальних курсів між, скажімо, Болонським університетом і Києво-Могилянською академією не могла не викликати екстатичного ентузіазму в академічній спільноті. В університетах навіть почали викладати курси на кшталт «Принципи запровадження Болонського процесу в Україні». Афірмативне, некритичне ставлення до Болонського процесу не могло не спричинити зворотній ефект у вигляді його несприйняття, з одного боку, академічними консерваторами, а з іншого – критично налаштованими інтелектуалами; звісно, ці групи критикують «Болонью» з різних, здебільшого діаметрально протилежних позицій. Спільна риса більшості критик «Болоньї» – розгляд цього процесу як самодостатнього явища, а не символу ширших соціальних перетворень. Не претендуючи на вичерпність, зосередимось на критиці передумов Болонського процесу та його наслідків для гуманітарної науки, насамперед – для її саморефлексивного, позитивістського, паралогічного складника.

Мабуть, найкращою репрезентацією української версії Болонського процесу є фраза одного з чиновників Міносвіти про те, що «Болонський процес в Україні розпочався з падіння Залізної завіси». Цей вислів, попри власну абсурдність (Болонський процес започатковано 1999 року), неспівомовно описує передумови реформи, покликаної «підвищити конкурентоспроможність» європейської високої освіти шляхом уніфікації академічних стандартів і навчальних програм. Адже Болонський процес є не причиною, а наслідком неоліберальної тенденції до комерціалізації європейської соціальної сфери, що значно посилилася після падіння соціалістичного табору. Держава фактично відмовляється від свого обов'язку фінансувати університети й гарантувати при цьому їхню авто-

² Згодом, внаслідок тривалого протесту, Вчена рада НаУКМА подовжила право Івашини викладати на магістеріюмі терміном на один рік – що, звісно, є не розв'язанням проблеми, а його відкладанням.

Ален Бадью Концепт моделі

Переклад з французької
Андрій Рєпа

Київ: Ніка-Центр, 2009

«Концепт моделі. Вступ до матеріалістичної епістемології математики» написано в примітний час – 1968 рік, Париж, радикальні соціальні рухи на піднесенні, так само і філософський рух структуралізму. Таке історичне тло пояснює багато моментів першої книжки молодого ще тоді філософа, літератора і політичного активіста. В «Концепті моделі» не бачимо знайомих ідей «зрілого» Бадью – про Подію, вірність і процес істини. Проте саме роки перших праць багато в чому визначили весь його подальший шлях. Тепер із цією книжкою має змогу ознайомитись український читач – це, до речі, перша книжка Бадью, що з'явилася у перекладі українською.

Розлоге, складне дослідження наукового поняття моделі має на меті засобами математичної логіки прояснити використання моделей у науці, філософії та ідеології. Розрізнення науки та ідеології відоме передовсім за працями Луї Альтюссера, одного з наставників Бадью. В «Концепті моделі» філософ багато в чому деталізує це важливе розрізнення, показуючи його витоки в епістемології Гастона Башляра та відкидаючи спрощене уявлення про цю опозицію як подібну до протиставлення істини та хибі. Цьому присвячено навіть окремий текст, також уміщений у книжці: «Відновлення діалектичного матеріалізму», написаний як рецензія на видані в 1960-ті Альтюссеріві книжки. Крізь усі тексти «Концепту моделі» проходить ствердження марксистської науки історії, матеріалістичної філософії діалектичного матеріалізму та ідеології пролетаріату – на противагу їхнім буржуазним та ідеалістичним відповідникам. Попри деякий радикалізм, зрозумілий для 1968 року, міркування Бадью не примітивізують звичні марксистські опозиції, а радше ускладнюють та доповнюють їх.

Примат математичних моделей, відданість традиції французького раціоналізму та ангажованість у дискусії свого часу даються взнаки також у статтях Бадью кінця 1960-х. Як і решту текстів із книжки, їх важко читати неспеціалістові з усіх залучених галузей знання. Полегшують справу нещодавно написана авторська передмова до «Концепту моделі» та розлоге інтерв'ю з Бадью, присвячене його філософській еволюції. Завершує книжку післямова Андрія Рєпи, якому задля адекватного перекладу «Концепту моделі» довелося звертатися по консультації до кандидатів фізико-математичних наук.

Ігор Самохін